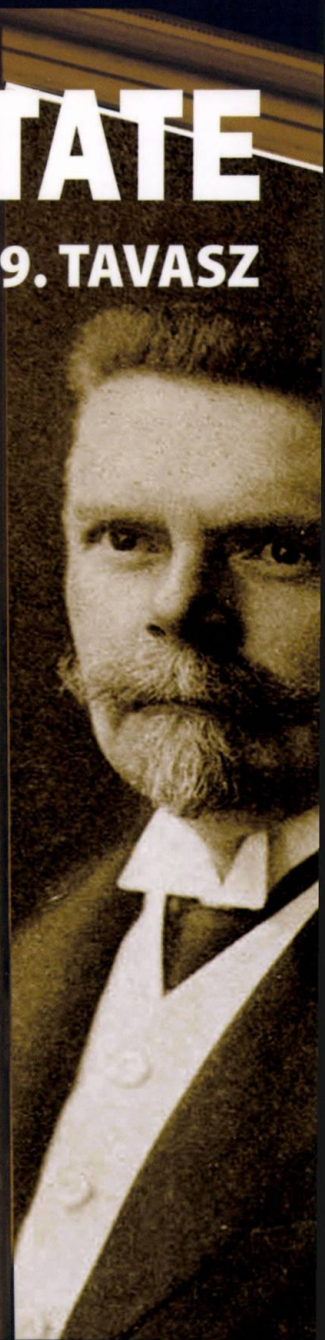

FS24

PRO MINORITATE

2019. TAVASZ

T. G. Masaryk és a csehszlovák államalapítás

Menni vagy maradni? Szlovák útkeresés 1918 őszén

Burgenland földrajzi felfedezése

2019. TAVASZ

TARTALOM

Cseh-Szlovákia

- Szarka László: Nemzetállami érvek és az „új Európa”. Tomáš Garrigue Masaryk és a csehszlovák államalapítás 3
- Halász Iván: A nemzetiségi nyelvhasználati jogok a csehszlovák közjogi provizórium idején. A korábbi jog recepciója és új szabályok 1918 és 1920 között 22
- Ábrahám Barna: Menni vagy maradni? Szlovák útkeresés 1918 őszén 40
- Csernicskó István: Adalékok (az első) Csehszlovák Köztársaság létrejöttének nyelvvideológiai alapjaihoz 56
- Kollai István: Ezek bizony olyan városok. Posztmodern történelem-mesélés a Beneš-dekrétumok időszakáról a szlovák emlékezetkultúrában 72

A végeken

- Jankó Ferenc – Steven Jobbitt: Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány és tartományi identitáspolitikai a két világháború között 95

Szemle

- Dumitru-Cătălin Rogojanu: Legionárius-mozgalom vagy nepotizmus a Berlini Román Intézetben a második világháború idején
Irina Matei – Lucian Nastasă-Kovács: *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin (1940–1945)*, Editura Mega, Cluj, 2018 119
- Cosmina Timoce-Mocanu: A Gusti-iskola és a migráció
Rostás Zoltán – Florentina Țone (ed.): *Despre migrație și emigrație la*, Editura Paideia, București, 2018 124
- Horváth Valéria: A migráció iparosodása
Thomas Gammeltoft-Hansen – Ninna Nyberg Sorensen (eds.): *The Migration Industry and the Commercialization of International Migration*, Routledge, New York, 2013 129
- Abstract* 135
- Számunk szerzői* 139

CSEERNICSKÓ ISTVÁN

ADALÉKOK (AZ ELSŐ) CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTÉNEK NYELVIDEOLÓGIAI ALAPJAIHOZ

A nyelvi ideológiák

A nyelvi ideológiák olyan gondolatok, eszmék, elképzelések, melyek a nyelvvel (a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvek egymáshoz viszonyított helyzetével, a nyelven belüli változatokkal, a beszélőközösségekkel) kapcsolatos tények, vélemények, cselekedetek magyarázatára szolgálnak, illetve melyek a nyelv(ek)re/nyelvhasználatra/nyelvváltozatokra és beszélőikre irányuló cselekedetek háttérében állnak, befolyásolják a nyelvekről folyó diskurzusokat, s valójában gazdasági, politikai és kulturális értékek, érdekek és ideológiák húzódnak meg mögöttük. A nyelvideológiák a nyelvet a társadalmi csoportok értékein és érdekein keresztül jelenítik meg, s alakítják a nyelv(ek)ről, nyelvváltozatokról és beszélőikről alkotott társadalmi képet.¹

A nyelvideológiák gyakran szolgálnak egy-egy politikai döntés vagy lépés magyarázataként.² Az Európa legnagyobb részén elterjedt nemzetállami minta alapján ugyanis szoros kapcsolat jött létre a nemzet és a sztenderdizált, kodifikált nemzeti nyelv között, s ez a kapcsolat az állam legitimitásának egyik alapvető elemévé vált.³

Az önálló, saját államra jogosult nemzet és annak nemzeti nyelve közötti ideologikus összefüggés különösen akkor válik hangsúlyossá, ha az állam legitimitását érvekkel kell alátámasztani. „Az elitek a nyelvi különbözősége-

¹ WOOLARD, Kathryn A. – SCHIEFFELIN, Bambi B.: Language ideology, *Annual Review of Anthropology*, 1994/23, 55–82. p.; LANSTYÁK István: Nyelvi ideológiák és filozófiák, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2009/1., 27–44. p.; LAIHONEN, Petteri: A nyelvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban, In: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, szerk. HIRES-LÁSZLÓ Kornélia – KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita, Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest–Beregszász, 2011, 20–27. p.

² GAL, Susan: Language and political spaces, In: *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation 1: Theories and Methods*, Mouton de Gruyter, Berlin, 2009, 33–50. p.

³ GAL, Susan: *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok*, szerk. VANČO Ildikó – KOZMÁCS István, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európa Tanulmányok Kara, Nyitra, 2018, 29. p.

gek/azonosságok révén keresnek érveket igényeik alátámasztásához. Ha a te nyelvedet nevezhetem az én nyelvem »változatának«, igényt tarthatok a te területedre az én államom részeként” – fogalmaz Susan Gal, majd megállapítja, hogy „a nyelvi gyakorlatokat felhasználhatják területi követelések, megváltozott határok és új politikai berendezkedések legitimálására”.⁴

A sztenderdizált és kodifikált nyelv, a nemzet és az állami szuverenitás közötti összefüggés jól látszik például a Balkán nyelvi és politikai valóságán. „A volt Jugoszlávia nyelvét szerbhorvátnak hívták, az ország felbomlása óta azonban nemcsak a szerbet határolják el a tőle alig-alig különböző horváttól, hanem a mindkettőhöz nagyon közel álló, muszlim területeken beszélt bosnyákokot, sőt már a montenegróit is. Ez utóbbi például 2007-ben született, az új montenegrói alkotmány elfogadásakor, azóta nevezik így Montenegro hivatalos nyelvét (helyesírása pedig csak 2009 óta van). Egy politikai esemény következtében tehát négy nyelv »keletkezett« egyetlen nyelv helyén, a szó legszorosabb értelmében egyik napról a másikra. Az egykori Jugoszláviában a valóban csekély eltéréseket nyelvjárási különbségeknek tekintették, mert a közös nyelv egyben a közös állam szimbóluma volt. Az ország részekre szakadása után ugyanezek a nyelvi eltérések elégségesek voltak ahhoz, hogy az utódállamok önálló nyelvként azonosítsák korábbi nyelvjárásaikat, ezzel is függetlenségüket hangsúlyozva” – olvashatjuk Sándor Klára elemzését.⁵

Az alábbiakban azt mutatom be, milyen nyelvvideológiai érveket használtak az egy évszázada megalakult csehszlovák állam legitimálására.

A csehszlovakizmus ideológiája és a csehszlovák nyelv

Az első világháború után a nagyrészt ruszinok/rutének lakta mai Kárpátalja területe a Csehszlovák Köztársaság része lett, amely így a csehek, szlovákok és ruszinok/ukránok államaként alakult meg. Azaz a(z első) Csehszlovák Köztársaság révén így egy paradox képződmény jött létre: egy „multietnikus nemzet-állam”.⁶ Ugyanis – bár az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakuló új államok a nemzetek önrendelkezési elve alapján, elvileg nemzetállamként jöttek létre – a Csehszlovák Köztársaság valójában „többnemzetiségű államalakulat volt. Állampolgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely nemzetiséghez tartozott.”⁷ A legnagyobb etnikum, a csehek aránya

⁴ Uo., 59. p.

⁵ SÁNDOR Klára: Szociolingvisztikai alapismeretek, In: *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, szerk. SÁNDOR Klára, JGYF Kiadó, Szeged, 2001, 7–48, 44–45. p.

⁶ SZARKA László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016.

⁷ POMICHÁL Richárd: Csehszlovákia és Magyarország viszonya az 1920-as években, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007/2., 63–85. p.

semmivel sem volt magasabb az új államban, mint a Monarchia szétzilálása előtt az államszervező magyarok hányada a Magyar Királyságban. Az 1910. évi census adatai alapján Magyarország területén a magyar anyanyelvűek a lakosság 54,4%-át tették ki,⁸ a csehek pedig 1921-ben Csehszlovákia népességének 51,1%-át, egy évtizeddel később az 55,4%-át. A csehek után a második legszámosabb etnikumot nem a szlovákok, hanem a kisebbségként kezelt németek alkották, akik a köztársaság népességének csaknem negyedét alkották. A szlovákok aránya meghaladta ugyan a szintén kisebbségi sorba került magyarokét, ám a magyarok száma jóval magasabb volt, mint az autonómia ígéretével bíró, később saját adminisztratív egységet kapott ruszinoké.

1. táblázat

Csehszlovákia lakosságának nemzetisége összetétele az 1921. és 1930. évi népszámlálási adatok szerint

Nemzetiség	1921		1930	
	fő	%	fő	%
cseh	6 831 120	51,1%	7 406 493	55,4%
szlovák	1 967 870	14,7%	2 282 277	17,1%
német	3 123 568	23,4%	3 231 688	24,2%
magyar	745 431	5,6%	691 923	5,2%
ukrán/ruszin	461 849	3,5%	549 169	4,1%
lengyel	75 853	0,6%	81 737	0,6%
zsidó	180 855	1,4%	186 642	1,4%
egyéb	25 871	0,2%	49 636	0,4%
összesen	13 374 364	100	14 479 565	100

A csehek és szlovákok, illetve a cseh és a szlovák nyelv egységét hirdető csehszlovakizmus ideológiája hidalta át azt a problémát, hogy – amint azt láthattuk – a Csehszlovák Köztársaság korántsem volt homogén nemzetállam.⁹ A csehszlovakizmus ideológiájában központi szerepet játszott a csehszlovák nyelv elmélete.

A csehszlovák állam 1920-ban elfogadott alkotmánya nemzetállamként határozta meg a köztársaságot.¹⁰ A csehszlovák nyelv létezését az 1920.

⁸ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2010 (negyedik, javított és bővített kiadás), 49. p.

⁹ SZARKA: *i.m.*, 127. p.

¹⁰ LANSTYÁK István: A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991), In: *Tanulmányok a határainkon túli magyarok kétnyelvűségéről*, szerk. KONTRA Miklós, Magyarországi Intézet, Budapest, 1991, 13–16. p.

február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 1. §-a kodifikálta azzal, hogy kimondta: a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák nyelv”. A csehszlovák nyelv státuszát az 1926. február 4-én elfogadott 17/1926. számú nyelvrendelet megerősítette. A *csehszlovák* nyelv megalkotása mögött a nemzetállami egység elve,¹¹ a csehszlovakizmus ideológiája állt.¹²

A közös csehszlovák nyelv elmélete nem a 20. században született, hanem 18. század végi, 19. század eleji hagyományban gyökerezik.¹³ A 19. század végén Pastřnek például így vélekedett: „Élő csehszlovák nyelvünk, azaz Csehország, Morvaország, Szilézia és Szlovákia valamennyi dialektusának szisztematikus vizsgálata meggyőző bizonyítékot szolgáltat arra, hogy ez a megszakítás nélküli dialektus-lánc egy oszthatatlan nyelvi egészet képez.”¹⁴

Erre a tradícióra alapozva Edvard Beneš, az új állam egyik alapítója már 1916-ban, Párizsban francia nyelven kiadott brosúrájában így fogalmazott: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hétmilliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a hárommilliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszaig laknak. [...] Az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől.”¹⁵

Egy későbbi, angol nyelvű munkájában szintén úgy érvelt, hogy a csehek és a szlovákok „ugyanannak a nemzetnek két ága”; „ugyanazt a nyelvet beszélik”; „a szlovák dialektus kevésbé tér el a csehtől”.¹⁶

A csehszlovák állam első elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk a csehek és a szlovákok közötti szoros kulturális kapocsból indult ki az új állam létrejöttének megideologizálásakor. „A cseheknek történelmi joguk van a cseh földek (Csehország, Morvaország és Szilézia) függetlenségéhez [...]. Ezen felül történelmi és természetes joguk van Szlovákia hozzáadására [...]. Kulturálisan a szlovákok folyamatosan szoros kapcsolatban vannak a csehekkel [...], ha a

¹¹ SZALAY Zoltán: Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011/3., 81–96. p.

¹² KAMUSELLA, Tomasz: *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, 518–521. p.; VESEKOVÁ, Marcela – HORVATH, Julius: National identity and money: Czech and Slovak Lands 1918–2008, *Nationalities Papers*, 2011/2, 237–255. p.

¹³ NÁBÉLKOVÁ, Mira: The Czech-Slovak Communicative and Dialect Continuum. With and Without a Border, In: KAMUSELLA, Tomasz – NOMACHI, Motoki – GIBSON, Catherine (Eds.): *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*, Palgrave Macmillan, Houndmills–Basingstoke, 2016, 140–184. p.

¹⁴ PASTŘNEK, František: Jazyk československý, *Listy filologické*, 1898/3, 215–238. p.

¹⁵ BENEŠ, Edvard: *Détruisez l' Autriche-Hongrie. La Martyre des Tchechoslovaques a travers l'histoire*, Librairie Delagrave, Paris, 1916, 5. p.

¹⁶ BENEŠ, Edvard: *Bohemia's Case for Independence*, Allen and Unwin, London, 1917, 1. p.

kultúra a politikai függetlenség szükséges feltétele, akkor a csehek és szlovákok teljes mértékben megérdemlik függetlenségüket” – írta.¹⁷ 1923-ban cseh nyelven megjelent kötetében, illetve ennek még ugyanabban az évben Ungváron ruszin fordításban is kiadott változatában,¹⁸ majd egy későbbi munkájában azonban inkább az etnikai és nyelvi egységre hivatkozott: „A csehek és a szlovákok egy nép, egy közös nyelvük van. [...] A csehek és a szlovákok között a nyelvi határ kérdése nem vetődik fel és nem merülhet fel” – foglalta össze a politikus.¹⁹

Ivan Dérer egykori csehszlovák oktatási miniszternek azt is sikerült megmagyaráznia, miért van a csehszlovák nyelvnek kétféle (cseh és szlovák) helyesírása: „Hogy a csehek eltérő helyesírást és más irodalmi nyelvet használnak, mint a szlovákok, semmilyen módon sem jelenti, hogy a cseh és a szlovák nem ugyanaz a nyelv.”²⁰

A csehszlovakizmus elmélete szerint ugyanis a csehszlovák nyelvnek két nagy változata volt: a nyugati (cseh) és a keleti (szlovák), két kodifikált sztenderd változattal.²¹ A Csehszlovák Köztársaság nyugati felén (a cseh részen) az egyik, a keleti (szlovák) régiókban a másik változatát használták.²² Szalay szerint a *csehszlovák* konstrukció „a cseh és a szlovák nyelv egyenrangúságát egy mesterséges fogalom leple alatt kívánta biztosítani, ami a gyakorlatban annyit jelentett, a cseh nyelvű szöveg ugyanúgy csehszlovák, mint a szlovák nyelvű”.²³ Erről az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 4. §-a egyértelműen fogalmazott: „Az állami hivatalos nyelvet használva a hatóságok a köztársaság azon területén, mely 1918. október 28. előtt a birodalmi tanácsban képviselt királyságokhoz és országokhoz vagy a porosz királysághoz tartozott, rendszerint csehül hivatalnokoskodnak, Szlovenszkóban rendszerint szlovákul. Valamely cseh beadványnak szlovák hivatalos elintézése vagy valamely szlovák beadványnak cseh hivatalos elintézése a beadvány nyelvén történt elintézésnek tekintendő.”²⁴

¹⁷ MASARYK, Tomáš Garrigue: *The New Europe. The Slav Standpoint*, Bucknell University Press, Lewisburg, 1972, 138–139. p.

¹⁸ МАСАРИК, Томас Гарриг: *Словяне по войне, Ужгород, 1923.*

¹⁹ MASARYK, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce. Za války a ve válce, 1914–1918*, Orbis, Praha, 1925, 13. p.

²⁰ DÉRER, Ivan: *The Unity of the Czechs and Slovaks*, Orbis, Prague, 1938, 38. p.

²¹ NÁBĚLKOVÁ, Míra: *Closely-related languages in contact: Czech, Slovak, „Czechoslovak”*, *International Journal of the Sociology of Language*, 2007, 53–73. p.

²² KAMUSELLA: *The Politics of Language and Nationalism...*, 518–519. p.; ШЕВЕЛЬОВ, Юрій: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*, Сучасність, Київ, 1987, 198. p.

²³ SZALAY: *i.m.*, 85. p.

²⁴ 122/1920 Sb. Zákon podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé, <<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1920/026-1920.pdf>> (letöltve: 2019. 01. 21.). Magyarul idézi FEDINEC Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság*

Ebben az ideológiai keretben nem meglepő, hogy az alkotmányban államnyelvként megnevezett csehszlovák nyelvnek nem született egységesítő, kodifikációs célú, preskriptív referencia-grammatikája, s nem készült a csehszlovák sztenderd szókészletét összefoglaló egynyelvű normatív (értelmező) szótár sem. Olyannyira nem született meg a közös csehszlovák nyelv kodifikációja, hogy az 1920-as évek elején néhány cseh-szlovák, illetve szlovák-cseh kétnyelvű kisszótár is napvilágot látott.²⁵

Nábélková elemzése szerint „az egységes csehszlovák nemzet és az egységes csehszlovák nyelv koncepcióját az alkotmányban rögzítve építették be az új, közös állam alapjába. A törések, amelyek már a koncepció megvalósításának kezdetén megjelentek (a cseh és a szlovák nemzet és a kulturális életben használt sztenderd nyelvváltozataik közötti egyenlőség hiánya), aszimmetriákat eredményeztek a társadalmi élet különböző területein, végül cseh-szlovák ellentétek formájában jelentek meg [...]. Csak a második világháború utáni Csehszlovákia újraalapítása után vetették el hivatalosan a cseh-szlovák nyelvi és nemzeti egység fogalmát.”²⁶

Kamusella szerint épp a csehszlovakizmus ideológiájába csomagolt cseh szupremácia volt az egyik táplálója a két világháború között jelentkező szlovák nemzetállam-alapítási nacionalizmusnak.²⁷

Hogy került Podkarpatszka Rusz az új államhoz?

A versailles-i békeszerződéssel és a Csehszlovákia által Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt, a kisebbségek jogait szabályozó nemzetközi szerződéssel (valamint az ezekben foglaltakat szinte szó szerint megerősítő, Magyarország által 1920. június 4-én szignált trianoni békeszerződéssel) a mai Kárpátalja területe a Csehszlovák Köztársaság része lett. A csehszlovák alkotmány 3. §-a szerint „a Csehszlovák Köztársaság területe egységes és oszthatatlan”. Azonban azt is kimondja az alaptörvény, hogy Podkarpatszka Rusz ennek az egésznek „oszthatatlan része”, mely a köztársaság „egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva”, s az autonóm egység parlamentje nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási ügyekben saját döntési joggal rendelkezik.²⁸

történetéhez 1918–1944. *Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004, 65. p.

²⁵ KAMUSELLA: *The Politics of Language and Nationalism...*, 933–934. p.

²⁶ NÁBÉLKOVÁ: *The Czech-Slovak Communicative and Dialect Continuum...*, 157. p.

²⁷ KAMUSELLA: *The Politics of Language and Nationalism...*, 519. p.

²⁸ Az 1920-as alkotmány csak ígéretet tett a ruszinok autonómiájának létrehozására, ám ez az 1938-as első bécsi döntésig nem jött létre.

A csehszlovakizmus ideológiája megmagyarázza, hogyan szervezhető az államot a csehszlovák nemzet, nem ad választ azonban arra, hogy került az új országon belülről Podkarpatszka Rusz, azaz Kárpátalja.

A mai Kárpátalját (ami nagyrészt azonos Podkarpatszka Rusz területével) elsősorban geopolitikai okokból csatolták Csehszlovákiához az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után: azért, hogy a Csap–Bátyu–Beregszász–Királyháza–Huszt–Técső vasútvonal biztosítsa a vasúti összeköttetést Románia és Csehszlovákia között, illetőleg hogy ez a terület elválassza egymástól a baráti Lengyelországot és Magyarországot.²⁹ A prágai kormány azonban talált ideológiai magyarázatot is arra, hogy miért csatolták az újonnan létrejött államhoz a csehek és szlovákok által alig lakott, egyértelműen ruszin/ukrán többségű, de jelentős magyar lakossággal is rendelkező régiót.

2. táblázat

A mai Kárpátalja területének nemzetiségi összetétele a csehszlovák censusok alapján³⁰

	1921		1930	
	fő	%	fő	%
ruszinok	372 278	60,79	446 478	60,80
magyarok	111 052	18,13	116 975	15,93
németek	9591	1,57	12 778	1,74
csehek, szlovákok	19 632	3,21	34 700	4,73
zsidók	80 117	13,08	91 845	12,51
egyéb közösségek	19 772	3,23	31 531	4,29
összesen	612 442	100	734 315	100

A „hogyan kerül ez a régió Csehszlovákiához?” kérdésre a jogi választ a köztársaság alkotmánylevelében találjuk, melynek 3. §-ában az önkéntes csatlakozás mítosza jelenik meg:

1. A Csehszlovák Köztársaság területe egységes és oszthatatlan egésznek képez, amelynek határai csupán alkotmánytörvény által változtathatók meg.

2. Ennek az egésznek oszthatatlan része, mégpedig a Fő és Társult Hatalmak és a Csehszlovák Köztársaság között 1919. évi szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban létesült szerződés értelmében önkéntes csatlakozás alapján Podkarpatszka Rusz önkormányzati területe, amely a Csehszlovák

²⁹ BOTLIK József: *Eduard Beneš and Podkarpatská Rus: Hungarians, Rusins and Czechs in Subcarpathia 1919–1938/1939*, Corvinus Publishing, Budapest, 2008.

³⁰ Vö. *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.

Köztársaság egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva.³¹

A csatlakozás önkéntességére való hivatkozás jogalapja az volt, hogy a Gregory Zhatkovych vezette Ruszinok Amerikai Néptanácsának kongresszusa 1918. november 12-én az Amerikai Egyesült Államokban, Scrantonban megszavazta „az ősi ruszin területek”, azaz a magyarországi Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék Csehszlovákiához csatolását.³² Emellett született a nyelvi ideológiákon nyugvó válasz is a fenti kérdésre.

A csehek és szlovákok közös nyelve, a két kodifikált sztenderddel rendelkező csehszlovák nyelv 19. században gyökerező ideológiája a pánszláv összetartozás tudatából nőtte ki magát.³³ A pánszláv egység eszméjéhez kapcsolódik a cseh-szlovák-ruszin testvériség elmélete is.

A 19. század derekán Kollár a pánszláv testvériség jegyében négy „fő ág”-ra osztotta a szláv népeket: orosz, lengyel, cseh és „illír”, melyek mindegyikének „saját dialektusa” van, és melyek mind „kisebb dialektusokra és szubdialektusokra” oszlanak.³⁴ Kollár szerint³⁵ ez a „szláv kölcsönöség”.³⁶ Maxwell az „irodalmi nyelvjárások” (*literary dialects*) terminussal írja le ezt a jelenséget.³⁷ Lényegét úgy foglalja össze, hogy egy nyelvnek akár több helyesírása (sztenderd változata) is lehet, és a több helyesírási normával rendelkező irodalmi nyelv mögött ott áll a nagyszláv egység elmélete.

Bár eredetileg Kollár a ruszinokat az orosz ághoz tartozónak tekintette, mások a szlovákokkal együtt kezelték az északkelet-magyarországi rutén/ruszin népességet is. „Az északi szlávokat vagy másképp csehszlovákokat [*Czechoslaven*] – akiket valójában szlovákoknak és rusznákoknak vagy ruszinnak is neveznek – azonosnak lehet tekinteni, mivel nyelvhasználatukban

³¹ 121/1920 Sb. Zákon, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky (Ústava Československé republiky), <<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1920/026-1920.pdf>> (letöltve: 2019. 01. 21.).

³² FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*, Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta-Dunaszerdahely, 2002, 46. p.

³³ NÁBÉLKOVÁ: *The Czech-Slovak Communicative and Dialect Continuum...*

³⁴ KOLLÁR, Jan: *Über die Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und undarten der slawischen Nation*, Otto Wigand, Leipzig, 1844, 9. p.

³⁵ KOLLÁR: *Über die Wechselseitigkeit...*; KOLLÁR, Jan: *O literarnég wzagemnosti mezi kmeny a nářečmi slawskýmí*, *Hronika*, 1836/1, 39–56. p.

³⁶ Vö. BROWN, Geoffrey – MAXWELL, Alexander: *Czechoslovak Ruthenia's 1925 Latinization campaign as the heritage of nineteenth-century Slavism*, *Nationalities Papers*, 2016/6, 950–966. p.

³⁷ MAXWELL, Alexander: *Literary Dialects in China and Slovakia. Imagining Unitary Nationality with Multiple Orthographies*, *International Journal of Sociolinguistics*, 2003, 129–149. p.

nem nagyon térnek el egymástól” – fogalmazott például Tomášek,³⁸ a ruszint a szlovákokkal együtt testvérnépnek és nyelvnek tekintve. Valamivel később Moravčík hasonlóan látta a helyzetet: „A szlovák nemzet kétségkívül a legrégibb lakója a magyar földnek, mely benépesíti a hegyvidéket, a Tátra aljától Pozsonyon át Máramarosig terjedő területet, beleértve a három millió főnél többet számláló két törzset, a szlovákokot és a ruszint.”³⁹

„A 19. századi irodalmi tradíciók, melyek a független Csehszlovákiában virágoztak, nem meglepő módon kedvező attitűdöt alakítottak ki Ruténia iránt, mely az első világháborút követően lett az új köztársaság része. A cseh sajtó explicit szláv retorikával üdvözölte a régió Csehszlovákiához csatolását” – írja Brown és Maxwell.⁴⁰ A csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt fóruma, a *Národní listy* című lap 1919. május 9-i számában így üdvözölte Ruszinszkó Csehszlovák Köztársasághoz kerülését: „kívánságunk, hogy a csehszlovák nemzet minden ágát egyesítsük, teljesült”. Az újság tehát a csehszlovák nemzet részeként említi Podkarpatszka Rusz szláv lakosságát. Ugyanazon év május 22-i számában a fentebb már megismert „pánszláv összetartozás”-ra hivatkozott az újság, amikor ismételten hírt adott arról, hogy Ruszinszkót Csehszlovákiához csatolták, s hangsúlyozta: mindez „nem imperialista cselekménnyel történt, mint bármely más rezsimmel történt volna, hanem a szláv szeretet jegyében”.

A hivatalos nyelv és a népnyelv kérdése

Amint fentebb már említettem, az 1920. évi nyelvtörvény 4. §-a szerint a csehszlovák államnyelvnek a cseh változatát az ország cseh, szlovák variánsát az állam szlovák területein kellett használni. De milyen nyelv mely változatának kellett megjelennie Podkarpatszka Rusz hivatalaiban?

A csehszlovák nyelv két változatának elvi egyenjogúsága ellenére a Csehszlovák Köztársaságban politikai értelemben a csehek domináltak, nyelvi téren is.⁴¹

A cseh dominanciát igazolja az is, hogy ha a *csehszlovák nyelvnek* a szlovák az egyenrangú keleti változata, akkor Podkarpatszka Rusz területén ennek a keleti változatnak kellett volna megjelennie államnyelvként a közigazgatás-

³⁸ TOMÁSEK, Ján [Világosváry Tamás]: 1841. *Der Sprachkampf in Ungarn*, Ljudevit Gaj, Zagreb, 1841, 32. p.

³⁹ MORAVČÍK, Ján: Úvahy o budúcom postaveniu slovenského národa v Uhrách, *Pešťbudsinské vedomosti*, 1861/2, 32. p.

⁴⁰ BROWN-MAXWELL: *i.m.*, 955. p.

⁴¹ L. például: CSERNICKÓ, István – BEREGSZÁSZI, Anikó: Different states, same practices: visual construction of language policy on banknotes in the territory of present-day Transcarpathia, *Language Policy*, 2019/2, 269–293. p.

ban és az oktatásban. Már csak azért is, mert az északi szláv dialektuskontinuumon belül a szlovák változatok nyelvi szempontból közelebb állnak a helyi változatokhoz. Ám Podkarpatszka Ruszban a csehszlovák államnyelv cseh változatát használták, nem a szlovákot.

Az alkotmány, valamint az 1920. évi nyelvtörvény és annak 1926-ban született végrehajtási rendelete lehetővé tette a Podkarpatszka Rusz területén abszolút többséget alkotó szláv népesség nyelvének használatát az államnyelv mellett a közigazgatásban, a hivatalokban, a kultúrában és az oktatásban is. Subtelny szerint a csehszlovák hatóságok nagyobb fokú politikai, kulturális és nyelvi önállóságot biztosítottak így a Podkarpatszka Ruszban élő szlávoknak, mint amelyet azok valaha is élveztek.⁴² Ez a nyelvi szabadság azonban gyakorlati problémákat is a felszínre hozott. Az újonnan megszervezett közigazgatási egység, Podkarpatszka Rusz vezetői által 1919. november 8-án a régió politikai berendezkedéséről kiadott kiáltvány (Generalny Statutum) III. rész 2. pontja úgy fogalmaz, hogy Podkarpatszka Ruszban „Az összes iskolákban a népnyelv lesz a tannyelv és úgyszintén a hivatalos nyelv általában”.⁴³ A régióban hivatalos nyelvként használandó *népnyelv*nek azonban ebben a korszakban három különböző sztenderd változata volt használatos.

A helyi szláv lakosság egyik jelentős problémája ugyanis ebben az időszakban az egységes nyelvi irányzat hiánya volt.⁴⁴ A kárpátaljai szlávok körében a 19–20. század fordulójától kezdve három nyelvi irányzat volt elkülöníthető: a ruszofil (nagyoros), az ukranofil és a ruszinofil. Bonkáló jellemzése szerint „három irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin, s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot.”⁴⁵ Hasonlóan foglalta össze a korabeli nyelvi irányzatok vetélkedését Magocsi is.⁴⁶

A három irányzat egymással ellentétes módon kívánta rendezni a régió többségi lakosságának nyelvi helyzetét.⁴⁷ Nem volt egyetértés a helyi szláv értelmiség körében arról, melyik nyelv vagy nyelvváltozat tölthetné be az iro-

⁴² SUBTELNY, Orest: *Ukraine. A History*, University of Toronto Press, Toronto, 2009, 448. p.

⁴³ FEDINEC: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944...*, 59. p.

⁴⁴ ШТЕЦЬ Микола: *Літературна мова українців Закарпаття і східної Словаччини (після 1918)*, Словацьке педагогічне видавництво, Братіслава, 1969.

⁴⁵ BONKÁLÓ Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1935, 62. p.

⁴⁶ MAGOCSI, Paul Robert: *With their backs to the mountains: a history of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*, Central European University Press, Budapest–New York, 2015, 212–217. p.

⁴⁷ CSERNICSKÓ István – FEDINEC Csilla: Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok, In: *Ruszin voltam, vagyok, leszek... Népismereti olvasókönyv*, Charta XXI Egyesület – Gondolat Kiadó, Budapest, 2019, 117–137. p.

dalmi nyelv (sztenderd változat) funkcióit. S bár a többi ruszinok/ukránok lakta régióban – így Galíciában vagy épp a Csehszlovákián belül Szlovákiához, és nem Kárpátaljához tartozó északkeleti részeken – szintén volt polémia a nyelvi irányzatok között,⁴⁸ ez minden kétséget kizáróan Podkarpatszka Ruszban volt a leginkább kiélezett. Moser ennek okát abban látja, hogy sehol másutt nem töltött be a ruszinok/ukránok nyelve hivatalos státuszt, csak itt, ezért ebben a régióban volt a legnagyobb tétje annak, milyen nyelvet, nyelv-változatot használnak sztenderd funkciókban (például az államigazgatásban és az oktatásban).⁴⁹

A csehszlovák hatóságok a terület megszerzése utáni első időszakban mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a magyarbarátnak tekintett ruszin mozgalommal szemben.⁵⁰ Az alapvető prágai hozzáállás azonban a be nem avatkozás elve volt.⁵¹ Niederle, a korszak neves szlavistája például amellet foglalt állást 1919-ben, hogy a kétségkívül vitás nyelvi helyzetben hagyni kell, hogy az események a maguk medrében folyjanak.⁵² Ám a klasszikus *laissez faire* nyelvpolitika következetes alkalmazását a hétköznapi gyakorlatok nem tette lehetővé.

Burian megállapítása szerint a nyelvpolitika elsősorban a hivatalok és az iskola nyelvhasználatát érinti közvetlenül.⁵³ Ezt igazolja, hogy amikor a csehszlovák hatóságok Podkarpatszka Rusz területén elkezdtek megszervezni az állami közigazgatást és az oktatást, szembe kellett nézniük azzal a kérdéssel, hogy mely nyelv vagy nyelvváltozat legyen az alkotmányban meghatározottak szerint az, amelyet a közigazgatásban és az oktatásban használni kell az államnyelv mellett. A kérdés tisztázása érdekében 1919. november 15-én (Prágában 934-es számmal iktatott) levélben fordultak válaszáért a prágai tudományos akadémiához.

A levélre 1919. december 20-án 62.756/19. 902. n.o. számmal iktatott levélben válaszolt Gustav Haberman oktatási miniszter.⁵⁴ A miniszteri levél bevezetőjéből kiderül, hogy 1919. december 4-én ült össze az a nyelvészekből és más szakemberekből álló bizottság, mely állást foglalt a régió irodalmi nyelvének és az oktatásban használandó nyelvváltozatnak a kérdésében. A

⁴⁸ ПЛІШКОВА, Анна: *Русинський язык на Словенську (Короткий нарис історії і сучасності)*, Світовий конгрес Русинів, Пряшів, 2008, 37. p.

⁴⁹ MOSER, Michael: A New-Old Language In-between Nations and States, In: KAMUSELLA-NOMACHI-GIBSON (Eds.): *i.m.*, 124–139. p.

⁵⁰ BROWN-MAXWELL: *i.m.*, 958. p.

⁵¹ KAMUSELLA: *The Politics of Language and Nationalism...*, 178. p.

⁵² NIEDERLE, Lubor: Dva problémy Karpatské Rusi, *Národní listy*, jún 1919, 2. p.

⁵³ BURIAN, Peter: The State Language Problem in Old Austria, *Austrian History Yearbook*, 1970/6–7, 81–103. p., 87. p.

⁵⁴ *Spisovný jazyk pro Podkarpatskou Rus*, 62756/6902. sz. dokumentum, 1919. december 20., Czech National Museum Archives, Fond Starý collection.

szakértők egyhangúlag fogadták el azt az öt pontból álló állásfoglalást, melyet a miniszter saját kezűleg szignált levélben hozott a kárpátaljai állami vezetés tudomására.

A szakértői vélemény első pontja kimondja, hogy egy nép irodalmi nyelvének kérdésében az adott nyelv hordozói illetékesek, nem pedig akadémiai bizottságok. A levélnek ez a része tehát tartja magát a nyelvi be nem avatkozás elvéhez.

A második bekezdés amellet foglal állást, hogy egy új irodalmi nyelv kidolgozása a régió szláv lakossága számára kérdéses sikerrel kecsegtető vállalkozás volna. Továbbá a csehszlovák nyelvpolitika törekvéseivel is ellentétes egy új sztenderd kodifikációja: „Egy mesterséges új szláv nyelv kidolgozása Kárpáti Rusz számára nem csupán nehéz dolog volna (melyet egy helyszínre kiküldött külön tudományos bizottság semmiképp se tudna megoldani), de tudományos szempontból meglehetősen kérdéses, azonban a mi szláv politikánk felől nézve nemkívánatos. [...] Egy ilyen nyelv megalkotása veszélyesen felerősítené a széthúzó erőket, amelyek időnként megjelennek népünk soraiban” – áll a levélben.

A harmadik pont a régió nyelvváltozatait a *maloruské* (azaz kisorosz nyelv) nyelvjárásaiként nevezi meg. Ebből következően a régió irodalmi nyelveként azt a nyelvet kell elismerni, melyet a kárpátaljaiak legközelebbi szomszédjai és a velük egy népcsoportba tartozók használnak: a galíciai ukrán nyelvet (*haličskou ukrajinštinu*). Érdekes azonban, hogy a galíciai irodalmi nyelvváltozatot azzal a megjegyzéssel ajánlja az állásfoglalás, hogy a Galíciában használatos új, fonetikus írásmód helyett a hagyományos, etimologikus helyesírás használandó Kárpátalján. „A fonetikus helyesírást Galíciában mesterségesen vezették be, és a kárpátruszínok körében nem túl népszerű, ezért célszerű az etimológiai írásmóddal felváltani” – fogalmaztak Prágában.⁵⁵ Miközben tehát elismerték a Kárpátok gerince által elválasztott keleti szlávok nyelvi egységét, a cseh döntéshozók külön sztenderd (eltérő helyesírási norma) bevezetéséről határoztak a csehszlovákiai ukrán nyelvűek számára. Moser meglátása szerint⁵⁶ Prága azért nem javasolta a fonetikus elvekre épülő helyesírási norma bevezetését Kárpátalján, mert a fővárosban tudatában voltak annak, milyen jelentőséget tulajdonított a közös írás egységesítő szerepének az ukrán nyelvi mozgalom.⁵⁷ A prágai szakmai testület vélekedése szerint az

⁵⁵ ШЕВЕЛЬОВ: *i.m.*, 249. p.

⁵⁶ MOSER: *i.m.*, 129. p.

⁵⁷ Az *Учитель* [Tanító] című, Podkarpatszka Ruszban kiadott ukranofil lap 1931. évi (XII. évfolyam) 7–8. száma 137–139. oldalán egy K. Csehovics szignóval ellátott *Мова і прабоуиц* [Nyelv és helyesírás] című írásban a következőket olvashatjuk: „Amikor egy nemzet tagjai nem azonos jeleket használnak irodalmi nyelvük azonos hangjainak jelölésére, akkor elhalványul közöttük a nemzeti egység érzete, és ugyanakkor megnehezedik a gondolatok és a nyelvvel kapcsolatos kulturális értékek kölcsönös

ukrán sztenderd kárpátaljai bevezetése a helyi oktatásban az iskolák hasznára válik, és lehetővé teszi a galíciai tankönyvek és tanerők alkalmazását. Azok a félelmek, melyek szerint ezzel Podkarpatszka Ruszban megjelenik az ukrán irredentizmus, alaptalanok – szögezi le a miniszteri levél. Nagyobb esély volna erre, áll a levélben, ha a kárpátaljai szlávokat mesterségesen el akarnák szakítani természetes nemzeti gyökereiktől.

A fentiek fényében különösen érdekes a levél negyedik bekezdése. Az akadémikusok állásfoglalása itt azt javasolja, hogy a középiskolai osztályokban az orosz nyelvet is oktassák kötelezően az államnyelv mellett, mégpedig abból a célból, hogy a régió lakosai ne veszítsék el azt az érzetüket, hogy ők a nagy orosz nép részei.⁵⁸ A régió Csehszlovákiához csatolásában meghatározó szerepet játszó pánszláv eszme jelenik meg itt a levélben.

Végül az ötödik pontban arra tesz javaslatot az akadémiai bizottság, hogy politikai és szakmai szempontból célszerű volna tanulmányozni a helyi sztenderd (irodalmi nyelvváltozat) kidolgozására irányuló korábbi olyan törekvéseket, mint amilyen például Avgusztin Volosin – a dualizmus korában kiadott – grammatikája volt.⁵⁹

A levél alapján látható, hogy a prágai szakértők a szláv testvériség ideológiájából indultak ki álláspontjuk kialakítása során: arra az ideológiára építettek, amelyre a ruszin többségű régió Csehszlovákiához csatolását alapozták. Az is kivehető a levélből, hogy – ellentétben Tomášekkel⁶⁰ és Moravčíkkal⁶¹ – a Podkarpatszka Rusz területén beszélt szláv nyelvváltozatokat – Kollárhoz⁶² hasonlóan – az orosz ághoz tartozónak tekintették. Az, hogy a prágai testület tagjai elképzelhetőnek tartották egyidejűleg az ukrán és az orosz sztenderd használatát és oktatását a régióban, és egy regionális ruszin sztenderd kodifikálásától sem riadtak vissza, beleillik a csehszlovakizmus koncepciójába,

átadása.” Mindeközben ne feledkezzünk meg arról, hogy a Csehszlovák Köztársaságnak (amelynek akkor Kárpátalja is része) az államnyelve a *csehszlovák nyelv*, melynek – mint az előző részben láthattuk – két sztenderd változata volt: a cseh és a szlovák.

⁵⁸ TICHÝ, František: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*, Orbis, Praha, 1938, 112. p.; ПУШКАШ, Андрей: *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945*, Институт славяноведения РАН, Издательство «Европа», Москва, 2006, 93–94 p.

⁵⁹ Avgusztin Volosin (avagy Volosin Ágoston) görögkatolikus pap 1907-ben jelentette meg *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan* című, magyar nyelvű grammatikáját. Bár az 1920-as évektől, de főként az 1930-as esztendőkből Volosin már egyértelműen az ukrán irányzat legjelentősebb szellemi és politikai vezetői közé tartozott, Bonkáló úgy tartja őt számon, mint aki „sokat tett a rutén irodalom fejlesztéséért s a nép művelődéséért”, nyelvtanáról pedig megjegyzi, hogy az „a kárpátaljai rutén nyelv első nyelvtana, mellyel nagy szolgálatot tett a ruténül tanulni akaró magyar közönségnek”. L.: BONKÁLÓ: *i.m.*, 59. p.

⁶⁰ TOMÁŠEK: *i.m.*

⁶¹ MORAVČÍK: *i.m.*

⁶² KOLLÁR: *Über die Wechselseitigkeit...*

amely szerint egy nyelvnek akár több helyesírása (sztenderd változata) is lehet.

Andrej Puskas úgy véli, a prágai álláspont háttérében nem a demokratizmus, hanem az *oszd meg és uralkodj* elve játszotta a főszerepet.⁶³ Meggyőződése szerint abban, hogy a csehszlovák időszak két évtizede alatt mikor melyik (az ukrán vagy az orosz) nyelvi irányzat kapott (nagyobb) támogatást, első-sorban a régiót irányító csehszlovák állami főhivatalnok személyes álláspontja és Prága politikai érdeke volt meghatározó.⁶⁴

Bár a cseh hatóságok 1937. július 15-én az orosz és az ukrán nyelv egyenrangúságát mondták ki Podkarpatszka Ruszban,⁶⁵ a korszak vége felé – az ukrán irányzatú politikai elit pozícióinak megszilárdulásával párhuzamosan – az ukrán nyelvi irányzat már jelentősen megerősödött. Pozícióikat erősítette, hogy a Kommunista Internacionálé 1924. évi moszkvai kongresszusa határozatot fogadott el arról, hogy a Csehszlovákiában élő ruszinok ukránok, akiknek joguk van a Szovjet-Ukrajnával való egyesüléshez, s az összes baráti kommunista pártnak segítenie kell ezt a törekvést.⁶⁶ Podkarpatszka Rusz kommunista pártja 1926. november 20–21-i VII. konferenciáján állásfoglalásban szintén kimondta, hogy a ruszinok az ukrán nép részei, s ezt állapította meg Ukrajna Kommunista Pártja 1926 decemberében rendezett IX. kongresszusa is.⁶⁷ A kommunista párt szerepe az ukrán irányzat befolyásának növekedésében azért sem hanyagolható el, mert a csehszlovák korszakban a legerősebb párt Csehszlovákia Kommunista Pártja volt a régióban.⁶⁸ Ekkor tehát egy újabb, de ezúttal már nem nyelvi ideológia alapján határoztak arról, milyen nyelven is beszélnek a mai Kárpátalja területén élő szlávok.

Összefoglalás

A nyelv és a nyelvváltozat egyaránt valamilyen szinten közös tulajdonságokkal jellemezhető nyelvhasználati módok együttese, amelyek az épp releváns szinten elkülönülnek más nyelvváltozatoktól.⁶⁹ Az *épp releváns szinten elkü-*

⁶³ ПУШКАШ: *i.m.*, 92. p.

⁶⁴ *Uo.*, 92–94. p.

⁶⁵ ШЕВЕЛЬОВ: *i.m.*, 255. p.

⁶⁶ MAGOCSI, Paul Robert: A Borderland of Borders. The Search for a Literary Language in Carpathian Rus', In: KAMUSELLA–NOMACHI–GIBSON (Eds.): *i.m.*, 101–123. p.; ШЕВЕЛЬОВ: *i.m.*, 255. p.

⁶⁷ MAGOCSI, Paul Robert: Языковой вопрос, In: *Русинський язык*, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 2004, 101–102. p.

⁶⁸ ТОКАР, Marian: Politikai pártok és civil szféra, In: *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, Argumentum Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010, 71–77. p.

⁶⁹ SÁNDOR: *i.m.*, 38. p.

lönülnek kitétel különösen fontos, mert jelzi: társadalmi, politikai, történeti és/vagy kulturális nézőpont függvénye, hogy egy adott nyelv/nyelvváltozat kapcsán mit emelnek ki. Politikai vagy egyéb célok és érdekek alapján vagy az egyezéseket és hasonlóságokat tartják meghatározónak, vagy épp ellenkezőleg, az eltérések válnak hangsúlyossá. A nyelv és a nyelvváltozat tehát nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi, politikai, kulturális és történeti kifejezés is egyben. A *nyelv versus nyelvjárás* vitában ezért a (nyelv)politika megkerülhetetlen.⁷⁰ Tanulmányomban azt mutattam be a száz évvel ezelőtt létrejött csehszlovák állam példája alapján, hogy miként szolgálhatnak nyelvi ideológiák politikai döntések, konstrukciók legitimálásához.

Az első példa (a csehszlovák nyelv ideológiája) esetében a nyelvváltozatok közötti hasonlóságokra építettek, és az eltéréseket azzal oldották fel, hogy a csehszlovák nyelvnek két sztenderd változata van. A második példa (a mai Kárpátalja területén élő szláv lakosság változatainak besorolása) a *laissez fair* nyelvpolitika megnyilvánulása: a központi hatalom – saját politikai érdekeivel összhangban – nem avatkozott be a vetélkedő nyelvi és kulturális irányzatok között folyó küzdelembe.

A csehszlovák nyelv megmaradt politikai konstrukciónak, amely mögé nem sorakoztatták fel a nyelvtervezés filológiai gépezetét, hogy kodifikációs célú csehszlovák normatív nyelvtanok, szótárak, szabályzatok és kézikönyvek készüljenek. A politikai hatalom itt megelégedett azzal, hogy ideológiáját deklarálta és – alkotmányban, nyelvtörvényben – kodifikálta. Ennyi elegendő volt ahhoz, hogy az új állam megfeleljen az első világháború után létrejövő nemzetállamokkal szemben támasztott követelményeknek: a csehszlovák nemzetnek a csehszlovák nyelv volt a nyelve. A második példában ugyanaz a politikai hatalom a nyelvi vitákban az *oszd meg és uralkodj* elv és a *laissez fair* nyelvpolitika révén elérte, hogy a belső feszültségekre hivatkozva a végletekig elodázza a régió politikai autonómiájának biztosítását, amire nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettséget.

Egy dialektuskontinuum elemeinek kategorizálása „mindig hierarchiák, ellentétek és konfliktusok kérdése” – írja Busch.⁷¹ Az ilyen helyzetekben „Rendszerint a politikusok azok, akik manapság diktálják a szabályokat és döntéseket, nem a filológusok” – állítja Kamusella,⁷² aki azonban a kutatók felelősségére is figyelmeztet. „A nemzet és a nyelv kategóriái [...] további

⁷⁰ L. például: BARBOUR, Stephen: National Language and Official Language, In: *Sociolinguistics*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2004, 288–295. p.; HAUGEN, Einar: Dialect, Language, Nation, *American Anthropologist*, 1966/4, 922–935. p.; KLOSS, Heinz: Abstand languages & Ausbau languages, *Anthropological Linguistics*, 1967/9, 29–41. p.

⁷¹ BUSCH, Brigitta: The Linguistic Repertoire Revisited, *Applied Linguistics*, 2012/5, 503–523. p.

⁷² KAMUSELLA, Tomasz: *The Triple Division of the Slavic Languages. A linguistic finding, a product of politics, or an accident*, IWM Working Paper No. 1, Vienna, 2005, 116. p.

kutatásokat és elmélyült gondolkodást igényelnek. Ez megóvhatja a tudósokat [...] a »primordializmus« nacionalista attitűdjének reflexió nélküli támogatásától. Máskülönben azoknak a megalapozatlan állításoknak a csapdájába kerülhetnek, amelyek az ideológusok kezére játszanak.”⁷³ S hogy akkor mi, nyelvészek miért foglalkozunk ezekkel a problémákkal? Mert a nyelvek „sem nem természetesek, sem nem semlegesek. A történelem, a politika és a gazdaság összefüggésében való elemzésük elengedhetetlen a világ jobb megértéséhez, amelyben élünk, beleértve Közép-Európát is.”⁷⁴

Az itt bemutatott és ehhez hasonló példák elemzése, a politikai események (nyelv)ideológiai hátterének feltárása révén közelebb juthatunk annak megértéséhez, hogy bár a 20. század elején nagy energiákat fektettek a csehszlovák nyelvi egység ideológiájának kialakításába, miért került néhány évtizeddel később ez az elmélet a háttérbe, és hogyan került helyette előtérbe az önálló cseh és a tőle különböző szlovák nyelv ideológiája. A *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders* című reprezentatív kötet szerkesztőinek összefoglalása szerint „Az állam Közép-Kelet-Európában fontos szerepet játszott a nyelvek alkotásában és megszüntetésében az etnolingvisztikai nacionalizmus ideológiájának betartása mellett (ez a következő »egyenlettel« foglалható össze: nyelv = nemzet = állam), amiről a csehszlovák csehre és szlovákra, meg a szerbhórvát szerbre, hórvátra, bosnyákra és montenegróira való szakadása tanúskodik az államhatárokat érintő változások következtében”.⁷⁵ A nyelvi ideológiákat ugyanis nemcsak száz éve, de ma is előszeretettel használják legitimációs célokra.

⁷³ KAMUSELLA: *The Politics of Language...*, 27. p.

⁷⁴ KAMUSELLA: *Creating Languages in Central Europe During the Last Millennium*, Palgrave Macmillan, New York, 2015, 101. p.

⁷⁵ KAMUSELLA, Tomasz – NOMACHI, Motoki – GIBSON, Catherine: Introduction, In: KAMUSELLA–NOMACHI–GIBSON (Eds.): *i.m.*, 2–3. p.

chance to be realized. The author presents the three main trends in Slovak state-law thought, their assessment of national self-determination, the secession of Slovaks in October 1918, and their joining the new state. The traditional tendency of loyalty to Hungarian patriotism (Uhrófilism, 'Hungarofilism') had been able to command a large following, but was defeated by the military fall and the successful diplomatic activity of émigrés. The Czechoslovak orientation had been supported by a few only—could indeed hardly have been openly under war law—but became dominant due to the organizations in the USA and Russia, and especially the Czech-Slovak National Council in Paris. The third force was the masses of unorganized industrial labour and their social-democrat leaders. Their natural choice would have been a unified but democratizing Hungary, but the national party leadership, having no sympathy for language and national rights, was gradually alienated from them, and, following the lead of the Austrian-German and Czech socialists, joined the Slovak National Council founded by middle-class parties, and accepted the idea of a Czech-Slovak state.

CSERNICKSKÓ, István: Language-ideology Foundations of the Establishment (first) Czechoslovak Republic

56

Language ideology has had a prominent role in the creation of modern nation states. The central place of a language—even language making, as evidenced by the successor states of the former Yugoslavia—is an important means of nation building. The study focuses on Czechoslovakism and the ideology behind the Czechoslovak language and its repercussions in Subcarpathia in the period of the birth a Czechoslovak state in 1918–1919. The theoretical justification of the annexation of Subcarpathia to Czechoslovakia found language ideology also useful. In the framework of Pan-Slavism, the similarities between Ruthenian/Ukrainian languages and the Czechoslovak language were regarded as proofs of these languages being the dialects of the same language. The study demonstrates that state language policy, in accordance with political objectives or other aims and interests, sees the similarities and identicalities between languages/dialects as determining, or, vice versa, differences as defining. Language and language versions thus become not only matters of linguistic but also social, political, cultural, and historical expression. The study shows, on the example of the establishment of the Czechoslovak state, how language ideologies serve as justifications for political decisions and constructions.

KOLLAI, István: Sure these are Just Such Towns. Post-modern History Telling about the Beneš Decree Period in Slovak Memory Culture

72

The collective punishment of Slovakia Hungarians—their deprivation of citizenship, prohibition of language use, and deportation—is a series of

SZÁMUNK SZERZŐI

ÁBRAHÁM Barna történész, ELTE BTK, Román Filológiai Tanszék (Budapest)

CSERNICKÓ István nyelvész, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és Pannon Egyetem (Beregszász – Veszprém)

HALÁSZ Iván, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest)

HORVÁTH Valéria jogász, doktorandusz, Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola (Budapest)

JANKÓ Ferenc geográfus, ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék (Budapest)

JOBBITT, Steven történész, Department of History, Lakehead University (Thunder Bay, Kanada)

KOLLAI István történész, közgazdász, Corvinus Egyetem (Budapest)

ROGOJANU, Dumitru-Cătălin, a Római és Dák Civilizáció Múzeumának munkatársa (Déva)

SZARKA László történész, MTA BTK Történettudományi Intézet, Selye László Egyetem (Budapest–Komárom)

TIMOTE-MOCANU, Cosmina, Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Române” (Kolozsvár)

Folyóiratunk megjelenését a

támogatja.

*Kiadó: Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány
Felelős kiadó: a kuratórium elnöke*

*A szerkesztőbizottság tagjai: Aáry-Tamás Lajos • Ablonczy Balázs •
Grüber Károly • Klein András • Korhecz Tamás • Kósa András László •
Lőrincz Csaba • Vizi Balázs • Zákonyi Botond
Alapító főszerkesztő: Tóth István*

*Szerkesztőség: 1055 Budapest, Falk Miksa u. 6., V/10.
Tel.: +36-1-445-0473, fax: +36-1-445-0479
Internetcím: www.prominoritate.hu
E-mail: redactio@prominoritate.hu*

*Előfizethető postautalványon
Egy szám ára: 700 HUF
Előfizetési díj egy évre: 2600 HUF*

*Készült a Korrekt Nyomdaipari Kft.-ben
ISSN 1216-9927
Tördelés: Syrena Bt.
Borítóterv: Fazakas Annamária*

A lapban olvasható cikkek nem feltétlenül egyeznek meg a szerkesztőség véleményével.